

ارزیابی فراتحلیل مقالات طرح‌های هادی روستایی در ایران

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^۱، *ابراهیم خلیفه^۲، مهدی پورطاهری^۳، عبدالرضا رحمانی‌فضلی^۴

- ۱- استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس و عضو قطب علمی برنامه‌ریزی روستایی، تهران، ایران.
- ۲- دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- ۳- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- ۴- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

حکیده

تاریخ دریافت: ۲۷ آذر ۱۳۹۴

تاریخ پذیرش: ۷ آذر ۱۳۹۵

به‌رغم اهمیت روزافزون و کاملاً بارز طرح‌های هادی روستایی به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین طرح‌های توسعه محلی سکونتگاه‌های روستایی در کشور و تلاش‌های صورت گرفته در زمینه مطالعه و ارزیابی این طرح، شکاف مطالعاتی (به‌ویژه در رابطه با ارزیابی فرآیندی) در این زمینه بسیار ملموس است. در این چارچوب پرسش‌های راهبردی این است که ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران در قلمرو کدام نسل ارزیابی قرار می‌گیرند، و چه میزان از پژوهش‌های انجام شده، عملکردی یا فرآیندی بوده‌اند؟ در واقع، هدف این پژوهش واکاوی اسنادی مقالات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران، با تأکید بر معیارهای نسل چهارم ارزیابی، به شیوه فراتحلیل است. نتایج حاصله از تحلیل نشان می‌دهد که از لحاظ ارزیابی، ۴۵٫۴ درصد مطالعات انجام شده در نسل دوم (ارزیابی عملکردی)، و ۳۶٫۳ درصد در نسل اول قرار داشته و نسل‌های سوم و چهارم (ارزیابی فرآیندی) هر کدام ۹٫۱ درصد را به خود اختصاص داده‌اند. این امر بیانگر کم‌توجهی به ارزیابی فرآیندی پژوهش‌های مربوط به طرح‌های هادی روستایی در ایران است.

کلیدواژه‌ها:

طرح هادی روستایی،
ارزیابی، واکاوی اسنادی،
فراتحلیل، ایران

مقدمه

طبیعی، زمین‌زراعی، باغ‌ها، چشم‌اندازها و میراث طبیعی، بافت-های باارزش، میراث فرهنگی و گردشگری روستایی، ساماندهی قابلیت دسترسی به خدمات، حمل‌ونقل و ارتباطات روستایی، بهسازی و ارتقاء کیفیت مسکن و بهبود کیفیت زندگی، زمینه-سازی برای افزایش ضریب رویارویی با مخاطرات و بلایای طبیعی از طریق اجرای طرح‌های کالبدی، و ایجاد بستری مناسب برای ساماندهی روابط متقابل شهر و روستا (Eftekhari et al., 2012). بدین‌سان باید گفت، برای تحقق‌پذیری توسعه پایدار روستایی از جنبه کالبدی، در سطح جهانی سیاست‌ها و راهبردهای توسعه کالبدی در عرصه‌های روستایی با مصادیقی چون کاربری زمین، طراحی کالبدی، مسکن، خدمات، راه‌ها و نظام حمل‌ونقل، میراث فرهنگی، میراث طبیعی و اسکان دوباره، مورد توجه قرار گرفته است (Pourtaheri et al., 2012). در پی فرآیندها و اقدامات عمرانی و توسعه‌ای صورت گرفته و تجارب ناشی از آن در کشورهای

اگر توسعه پایدار روستایی را به معنای اندیشه اشکال‌تغییر روبه‌جلو در فرآیندهای ساختاری و کارکردی در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی با هدف بهبود استانداردهای کیفیت زندگی، توانمندسازی و ظرفیت‌سازی، افزایش دامنه آزادی انتخاب، تعیین سرنوشت خود و محیط زندگی، نهادینه کردن حق توسعه‌یافتگی در جامعه و مکان زندگی (به‌منظور دستیابی به حقوق شهروندی با زندگی جامع و کامل و رضایت-بخش در شرایط متغیر) با استفاده از برنامه‌ریزی و مدیریت نواحی روستایی در جهت تأمین نیازهای نسل کنونی و تضمین توانایی نسل آینده به‌منظور تأمین نیازهای خود بدانیم، در این صورت برنامه‌ریزی کالبدی بر بستر توسعه پایدار باید پنج هدف عمده را جهت پایداری کالبدی سکونتگاه‌های روستایی دنبال نماید: بسترسازی برای نگهداری از نواحی روستایی شامل منابع

* نویسنده مسئول:

دکتر ابراهیم خلیفه

نشانی: تهران، خ زرتشت غربی، موسسه آموزش عالی مدیریت شهری و روستایی وزارت کشور، طبقه سوم، مدیریت امور پژوهش

تلفن: ۸۸۹۸۶۴۶۱ (۲۱) ۹۸+

پست الکترونیکی: ebrahim.khalifeh2@gmail.com

روستاها همراه است. این نوع توسعه مفهومی فراگیر و چندبعدی دارد، که شامل توسعه کشاورزی و فعالیت‌های وابسته به آن، حرفه‌ها، مشاغل و صنایع خانگی، زیرساخت‌های اجتماعی - اقتصادی، خدمات اجتماع محلی و تسهیلات و نیز منابع انسانی در نواحی روستایی می‌شود (Ahuja and Rawtani, 2004). بدین - سان باید گفت که برای تحقق‌پذیری توسعه پایدار روستایی از جنبه کالبدی، در سطح جهانی سیاست‌ها و راهبردهای توسعه کالبدی در عرصه‌های روستایی با مصادیقی چون کاربری زمین، طراحی کالبدی، مسکن، خدمات، راه‌ها و نظام حمل‌ونقل، میراث فرهنگی، میراث طبیعی و اسکان مجدد، مورد توجه قرار گرفته است (Pourtaheri et al., 2012). درواقع مصادیق طرح‌های توسعه در سطح محلی (مانند طرح هادی روستایی) در سطح جهانی با عناوین مزبور شناخته می‌شوند.

در اسناد برنامه‌ریزی فضایی - در چارچوب توسعه کالبدی - در ایران، طرح‌های هادی روستایی، اولین تلاش سازمان‌یافته و فراگیر ملی برای ساماندهی کالبدی روستاهای کشور است که از سال ۱۳۶۷ تاکنون برای بیش از ۳۲۷۱۷ روستا تهیه و در تقریباً نیمی از آن‌ها به اجرا گذاشته شده است. طرح هادی روستایی، با در پیش گرفتن رویکردی مبتنی بر محوریت تحولات کالبدی در توسعه روستاها به اجرای پروژه‌های اجرایی ده‌گانه‌ای پرداخته است که همه در پی دگرگون کردن کالبد روستاها و به تبع آن توسعه روستایی هستند. اگرچه تمامی این پروژه‌ها، بر جنبه کالبدی استوار شده‌اند، بی تردید این تغییر و دگرگونی در کالبد روستاها، دیگر ابعاد توسعه روستایی مانند اقتصادی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار خواهد داد. (Mozaffar et al., 2008) درواقع، طرح هادی روستایی که اجرا شده و جنبه کالبدی دارد، می‌تواند یکی از مهم‌ترین ابزارهای مدیریت توسعه روستایی در ایران باشد. طرح هادی عبارت است از فراهم کردن بستر تجدید حیات و هدایت روستا به لحاظ ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی (Housing Foundation of the Islamic Revolution, 1988).

در رابطه با ارتباط برنامه‌ریزی فضایی محلی و طرح هادی لازم است اشاره کرد که طرح هادی روستایی در زیر مجموعه سطح محلی از برنامه‌ریزی فضایی قرار دارد و به طور خاص به دنبال توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی است (شکل ۱).

با توجه به اهمیت فراوان مقوله ارزیابی در زمینه طرح‌های هادی روستایی در رابطه با جایگاه مفهومی «ارزیابی» لازم است اشاره کرد که با پیدایش نگرش سیستمی در برنامه‌ریزی و تکامل فرایند برنامه‌ریزی در اواخر دهه ۱۹۵۰ و اوایل دهه ۱۹۶۰، ارزیابی نیز به‌عنوان یکی از ارکان مهم این فرایند مورد توجه و تأکید قرار گرفت. مقوله ارزیابی پیوستاری مهم در میان کنش درونی و بیرونی برنامه‌ها محسوب می‌شود و زمینه استحاله و دگردیسی برنامه‌ها و طرح‌ها به سوی اهداف مطلوب و کارایی - مینا است (Azizpour et al., 2012). با واکاوی بر متون ارزیابی می -

مختلف، برای توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در ایران، نیز طرح هادی روستایی از جمله متقدم‌ترین طرح‌های (توسعه کالبد - محور) معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به شمار می‌رود. درواقع، فعالیت تهیه طرح هادی به‌صورت گسترده ی کسال قبل از شروع برنامه اول (سال ۱۳۶۷) آغاز و در این سال در ۶۵ روستا طرح هادی تهیه شد.

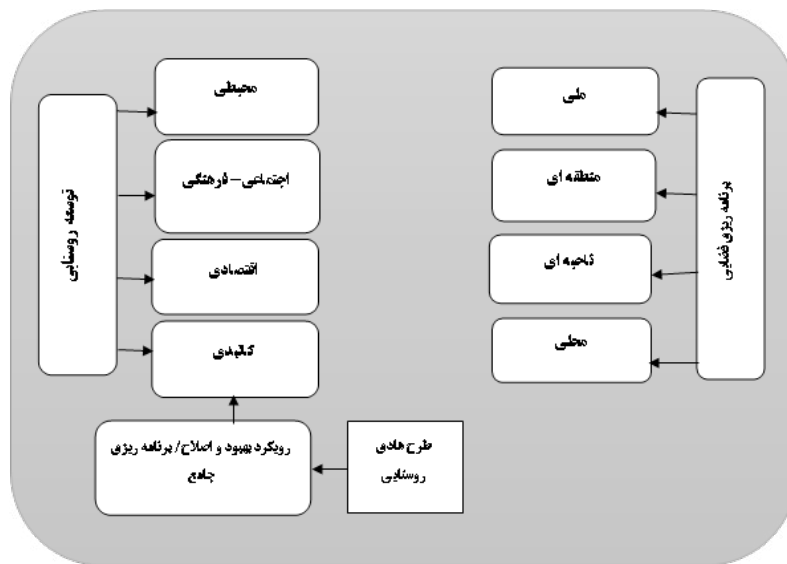
طرح هادی روستایی، طرحی است که ضمن ساماندهی و اصلاح بافت موجود، میزان و مکان گسترش آبی و نحوه استفاده از زمین برای عملکردهای مختلف از قبیل مسکونی، تجاری، کشاورزی، تأسیسات و نیازمندی‌های عمومی روستایی را برحسب مورد در قالب مصوبات طرح‌های ساماندهی فضا و سکونتگاه‌های روستایی و طرح‌های جامع ناحیه‌ای تعیین می‌نماید.

با وجود تلاش‌های صورت گرفته و اصلاحات متعدد انجام شده در شرح خدمات طرح هادی و به‌رغم تهیه تعداد بیش از ۳۲۷۱۷ طرح هادی (از آغاز برنامه اول توسعه تا بهار ۱۳۹۵) در روستاهای کشور (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۹۵)، وجود چالش‌های مختلف مفهومی، نظری و عملی در این حوزه، اهمیت ارزیابی عملکردی و فرآیندی فعالیت‌های صورت پذیرفته به‌ویژه (پژوهش‌های گوناگون با رویکردهای متفاوت) را امری ضروری نشان می‌دهد.

در زمینه ارزیابی طرح‌های هادی روستایی مطالعات مختلفی در سطح دانشگاهی و سازمان‌هایی از جمله بنیاد مسکن به‌عنوان متولی طرح هادی صورت گرفته است. بر پایه واکاوی‌های به عمل آمده پیشینه مطالعات ارزیابی طرح هادی در ایران به اواخر دهه ۱۳۶۰ برمی‌گردد. انجام مطالعه دقیق در زمینه ارزیابی یک طرح هادی مستلزم رعایت اصول ارزیابی در ابعاد مختلف است. متون ارزیابی حاکی از این است که تا به امروز ۴ نسل ارزیابی شکل گرفته است. جدیدترین نوع ارزیابی، ارزیابی نسل چهارم است که تأکید عمده آن بر فرآیندی بودن ارزیابی می - باشد. هدف این پژوهش، مطالعه اسنادی مقالات ارزیابی طرح - های هادی روستایی، با تأکید بر معیارهای نسل چهارم ارزیابی، به شیوه فرا تحلیل می‌باشد. درواقع، پژوهش حاضر سعی بر این دارد تا با واکاوی کتابخانه‌ای و فرا تحلیل مقالات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در کشور، علاوه بر شناخت وضعیت موجود از نظر (پراکنش جغرافیایی مطالعات این حوزه، رشته‌ها و محورهای مطالعاتی، روش‌شناسی این پژوهش‌ها) نشان دهد که پژوهش - های صورت گرفته در قلمروی کدام نسل ارزیابی قرار می‌گیرند و چه میزان از پژوهش‌های انجام شده عملکردی یا فرآیندی بوده‌اند؟

مبانی نظری

توسعه پایدار روستایی، به مفهوم توسعه همه‌جانبه عرصه - های روستایی است که با دیدگاه بهبود کیفیت زندگی ساکنان

شکل ۱. مدل مفهومی ارتباط نظری طرح‌های توسعه روستایی با سطوح برنامه‌ریزی فضایی کلاسیک روستایی (در ایران)

فصلنامه پژوهش‌های روستایی

رهیافت‌های ارزیابی طرح‌های توسعه محلی (با تأکید بر طرح‌های روستایی)

در سطح جهانی در جهت ارزیابی فرآیندی و عملکردی طرح‌های توسعه محلی (طرح‌های روستایی)، رهیافت‌های برنامه‌ریزی فضایی (شامل راهبردی، اکولوژیکی، منطقه‌ای، محلی، ارتباطی، مشارکتی، تعاملی و نهادگرایی) حکمروایی خوب با پارادایم توسعه پایدار روستایی (شامل توانمندسازی، توسعه مشارکتی، توسعه ظرفیتی، توسعه نهادی) مورد استفاده قرار گرفته است (شکل ۲).

مروری بر ادبیات موضوع

حوزه‌های متفاوت برنامه‌ریزان کالبدی سکونتگاه‌های روستایی سبب شده تا نوع نگرش به مفهوم توسعه کالبدی با مضامین چندوجهی، کل‌گرا همراه باشد. رویکرد سیستمی و یکپارچه به راهبردها و سیاست‌های توسعه کالبدی در این معنا با مصادیقی چون کاربری زمین، طراحی کالبدی، مسکن، خدمات، راه‌ها و نظام حمل‌ونقل، میراث فرهنگی، میراث طبیعی و اسکان دوباره، همراه و همگام است (Pourtaheri et al., 2012). در واقع مصادیق طرح‌های توسعه کالبدی در سطح محلی (طرح‌های روستایی، بهسازی بافت باارزش)، در سطح جهانی با عناوین مزبور مطرح شده‌اند. در همین راستا، در زمینه ارزیابی طرح‌های توسعه کالبدی (با تأکید بر طرح‌های روستایی) در جهان مطالعاتی با عناوین مختلف (طرح ساختاری، برنامه ساخت مسکن، پروژه راه روستایی، کاربری زمین) صورت گرفته و همچنین پژوهش‌هایی در زمینه فراتحلیل مطالعات حوزه طرح‌های توسعه محلی (با تأکید بر طرح‌های روستایی) نیز انجام پذیرفته‌اند که مورد اشاره قرار می‌گیرند. بانک جهانی (۱۹۹۶) در اثری با عنوان «تماگرهای پایش عملکرد» در زمینه مدیریت طرح‌های توسعه محلی بر

توان گفت ارزیابی به‌عنوان یک علم فرآیندی تکاملی را تا کنون طی نموده است. این فرآیند تکاملی را می‌توان به چهار نسل تقسیم‌بندی نمود:

نسل اول ارزیابی: مشخصه اصلی این نسل گرایش به سنجش و اندازه‌گیری است. بنابراین در این دوره شاخص‌های ارزیابی که مورد توجه قرار می‌گیرد، اساساً شاخص‌های کمی و قابل اندازه‌گیری هستند.

نسل دوم ارزیابی: این نسل ارزیابی بیشتر بر توصیف تمرکز دارد و به شکل‌گیری برنامه‌های منجر شده است و برای رسیدن به اهداف، بر تجزیه و تحلیل نقاط ضعف برنامه‌ها به منظور انجام اصلاحات و تجدیدنظر متکی می‌باشد. در واقع این نسل یک گام جلوتر از نسل اول می‌باشد چون که بعد از پذیرش ارزیابی و تعیین شاخص‌ها به توصیف آن می‌پردازد، اما همچنین این نسل ارزیابی بیشتر به دنبال عملکرد می‌باشد.

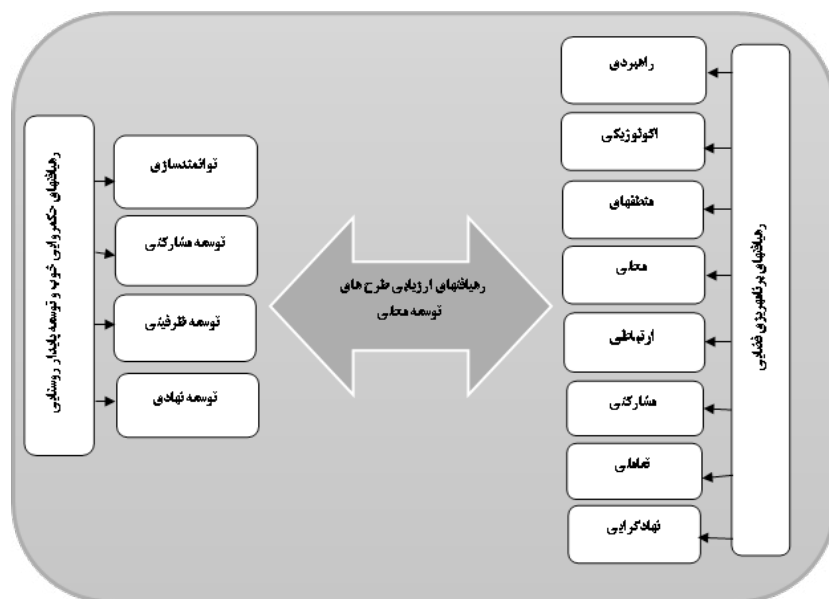
نسل سوم ارزیابی: در این نسل قضاوت و داوری به‌عنوان جزء لاینفک ارزیابی محسوب می‌شود و اهداف برنامه‌ها نه به‌عنوان عملکرد بلکه به‌عنوان موضوع اصلی در نظر گرفته می‌شود. در این نسل به‌طور آهسته‌آهسته ارزیابی مورد بازسازی قرار می‌گیرد که ارزیابی فقط شناخت عملکرد نیست بلکه شناخت فرآیندی است.

نسل چهارم ارزیابی: جدیدترین نوع ارزیابی است که تأکید عمده‌ای بر ارزیابی به‌عنوان فرآیند و بحث و بررسی و شرکت دادن هر چه بیشتر افراد ذینفع در فرآیند ارزیابی است. می‌توان گفت این نسل ارزیابی دارای سه محور اساسی است که عبارتند از مذاکره با افراد ذینفع، مشارکت در هر سطحی از فرآیند ارزیابی و تمرکز بر عمل است (Eftekhari, 2014).

و ملی)، وجود نگرش راهبردی، توسعه پایدار و چارچوب توسعه فضایی در برنامه‌های توسعه محلی) پرداخته‌اند.

از مجموع واکاوی‌های انجام شده در طی دهه‌های اخیر بویژه در حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی (علوم جغرافیایی)، معماری و علوم محیط‌زیست که ارتباط بیشتری با طرح‌های هادی روستایی دارند، چنین برمی‌آید که سرآغاز مطالعات طرح‌های هادی روستایی در ایران به سال ۱۳۶۷ بازمی‌گردد که وثوقی طرح پژوهشی را با عنوان «اثرات اجتماعی-اقتصادی اجرای طرح‌های بهسازی در استان همدان» به انجام رسانید. نتایج این پژوهش عبارتند از: نارضایتی روستاییان به خاطر طولانی شدن انجام عملیات بهسازی، انتخاب فصل نامناسب برای اجرای طرح، خدماتی بودن بیشتر مشاغل ایجاد شده، عدم موفقیت در کنترل مهاجرت‌ها به خاطر ناتمام ماندن طرح، رضایت نسبی پایین روستاییان از اجرای طرح پژوهش‌شده سوانح طبیعی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۱۳۸۸) در تحقیقی با عنوان «ارزشیابی اثرات اجرای طرح‌های هادی روستایی» نشان می‌دهد که علی-رغم وجود نقاط قوت و موفقیت‌های نسبی در برخی موارد، عواملی چون عدم دخالت مؤثر مردم در تهیه و تصویب طرح، نبود جدیت و قاطعیت در اجرای طرح، کم‌توجهی به جبران خسارت‌ها که هم از سوی متولیان (بنیاد مسکن، مهندسین مشاور) و هم بستر اجرایی (جامعه روستایی) می‌باشد، زمینه‌ساز مشکلات متعددی در توسعه کالبدی گردیده است. جعفرپور (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «ارزیابی فرآیند تهیه طرح هادی روستایی، مورد روستاهای دارای طرح هادی شهرستان چابهار (آذربایجان غربی)» نشان داد که مؤلفه‌های شرح خدمات طرح‌های هادی روستایی به صورت کافی برآورد کننده خواست‌ها و نیازهای ساکنین روستاها نبوده است و معیارهای تعیین صلاحیت مشاورین تهیه‌کننده طرح

موارد زیر تأکید می‌کند: سازگاری و یکپارچگی بین سطوح (محلی، منطقه‌ای و ملی)، توسعه منابع انسانی، ظرفیت‌سازی، فراگیر بودن طرح، مشارکت تمامی ذی‌نفعان به‌ویژه مردم محلی، نهادسازی در زمینه ارزیابی عملکردی و فرآیندی طرح، پایداری در مدیریت طرح. برک و گادزچالک (۲۰۰۹) در پژوهشی با عنوان «در جستجوی یک برنامه خوب، فراتحلیلی از مطالعات کیفیت طرح‌ها» نشان می‌دهد که ارزیابی کیفیت طرح‌های توسعه، ابزاری ارزشمند جهت تحلیل نظام‌مند مطلوبیت طرح-ها می‌باشد. کاتچن و اسجالت (۲۰۰۹) یک اثر را با عنوان «فراتحلیلی از مطالعات هزینه خدمات جامعه محلی» به انجام رسانده‌اند. نتایج حاصله از بررسی چندین مطالعه پیرامون هزینه خدمات جامعه محلی با شاخص‌های (کاربری مسکونی، تجاری/صنعتی، و کشاورزی/فضای باز) نشان می‌دهد که هزینه کاربری مسکونی مدام در حال افزایش بوده، اما کاربری تجاری/صنعتی و کشاورزی/فضای باز نسبت به یکدیگر غالباً با هزینه کمتری روبرو بوده‌اند. موسسه حفاظت زیست‌محیطی سازمان ملل (۲۰۱۵) در کتابی با عنوان "راهنمای نظام‌های کوچک و روستایی برای بکارگیری پایدار" نشان می‌دهد که الگوی یک طرح توسعه محلی می‌باید ساده، خاص، واقعی و جامع باشد. همان‌گونه که ذکر شد در سطح جهانی، برنامه‌های توسعه کالبدی با عناوین مختلفی (مانند طرح ساختاری، برنامه توسعه، مسکن) در سطح جهانی مطرح شده‌اند و مطالعاتی که در زمینه ارزیابی طرح‌های توسعه محلی صورت گرفته عمدتاً به موضوعات و مسائلی در زمینه (میزان انطباق الگوی طرح‌ها با واقعیات و نیازهای جامعه محلی و سایر ذی‌نفعان، میزان توجه برنامه به مشارکت جامعه محلی در فرآیند طراحی، اجرا و ارزیابی برنامه‌های توسعه، میزان همسویی اهداف و اصول برنامه‌های توسعه محلی با سطوح بالاتر (منطقه‌ای

شکل ۲. رہافت‌های ارزیابی طرح‌های توسعه محلی (با تأکید بر طرح هادی روستایی)

پژوهش‌های انتخاب شده و مقایسه آن‌ها با یکدیگر و ارزشیابی نتایج فراتحلیل به منظور کاهش خطا است (Delawar, 2012). یادآوری این مطلب مهم است که فراتحلیل پاسخ قطعی و نهایی برای درک مسائل حقیقی نیست و مانند سایر روش‌های تحلیل داده‌ها همان‌طور که گرین و هال^۲ می‌گویند: یاری‌گر اندیشه است نه جایگزین آن (Wolf, 1986, quoted by Delaware, 2012). در رابطه با جایگاه فراتحلیل در ارزیابی طرح‌های توسعه (مانند طرح هادی روستایی)، لازم است اشاره کرد که ارزیابی کیفیت طرح‌های توسعه (به شیوه فراتحلیل)، ابزاری ارزشمند جهت تحلیل نظام‌مند مطلوبیت طرح‌ها می‌باشد. فراتحلیل مطالعات صورت گرفته در زمینه ارزیابی کیفیت طرح‌های توسعه، الگوهایی از نقاط ضعف و قوت طرح‌های مزبور را نشان می‌دهد، با وجود این که هر یک از طرح‌های توسعه، با توجه به موضوع و چارچوب درونی خود، تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند، اما الگوهای شفافی (در زمینه نقاط ضعف و قوت) را می‌توان در تمامی آن‌ها مشاهده نمود. با توجه به ابعاد درونی هر طرح، سازگاری آن‌ها نمره متفاوتی را به خود اختصاص می‌دهد (Berke & Godschalk, 2009).

بر اساس بنیان‌های نظری پژوهش، در چارچوب رویکرد برنامه-ریزی فضایی محلی و توسعه پایدار روستایی، ارزیابی فراتحلیل مقالات طرح‌های روستایی در ایران در جهت تعیین نوع نسل ارزیابی در این حوزه، صورت می‌گیرد. شکل (۳) مدل مفهومی پژوهش را مبتنی بر چارچوب نظری بحث نشان می‌دهد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی و روش آن فراتحلیل است. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه مقالات علمی-پژوهشی است که در نشریات علمی-پژوهشی مورد تأیید وزارت علوم تحقیقات و فناوری در داخل کشور به چاپ رسیده است. قلمرو زمانی پژوهش از آغاز ورود مطالعات ارزیابی طرح‌های هادی به ادبیات علمی کشور تا سال ۱۳۹۲ است. نخست از طریق مطالعات کتابخانه‌ای مجلات علمی-پژوهشی مرتبط با موضوع ارزیابی طرح‌های هادی روستایی و جستجو در پایگاه‌های اطلاعات علمی کشور شامل بانک اطلاعات نشریات و مجلات ایرانی (magiran) و پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، مقالاتی که در این زمینه به چاپ رسیده‌اند، استخراج گردید. در ادامه برای استخراج داده‌های موردنیاز از یک فهرست کنترل استفاده شد. این چک‌لیست در برگیرنده اطلاعاتی شامل موضوع و مسئله پژوهش، قلمرو جغرافیایی پژوهش، مدت‌زمان گذشته شده از اجرای طرح هادی، رویکرد حاکم بر روش‌شناسی پژوهش، ابزار یا شیوه گردآوری داده‌ها، ابزار، روش‌ها و تکنیک‌های تحلیل داده‌ها، فرآیندی بودن پژوهش یا میزان توجه به مؤلفه‌های نسل چهارم ارزیابی (مذاکره با افراد ذینفع، مشارکت در هر سطحی از

مذکور نیز به صورت مناسب تهیه و تدوین نشده‌اند. ربیعی فر و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تحلیل و ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی در تحولات اقتصادی-اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: روستاهای استان زنجان)» به این نتیجه رسیده است که اجرای طرح هادی موجب بهبود شاخص اجتماعی شده است. اما در شاخص‌های اقتصادی تأثیر چندانی نداشته است. برای بهبود عملکرد طرح هادی روستایی، بازنگری در تدوین قوانین، شناخت کافی مجریان و برنامه‌ریزان از روستا، تقویت مشارکت و توجه ویژه طرح هادی به اقشار فقیر روستا ضروری به نظر می‌رسد. همان‌طور که مطرح گردید، در ایران غالباً به مطالعه آثار مختلف اجرای طرح هادی بر توسعه کالبدی، اجتماعی و اقتصادی روستاها پرداخته شده است. در واقع به‌رغم تلاش‌های صورت گرفته در زمینه ارزیابی طرح‌های هادی در کشور، تاکنون در رابطه با فراتحلیل مقالات طرح هادی روستایی، مطالعه‌ای صورت نگرفته است، بنابراین از این نظر، پژوهش حاضر در نوع خود، برای نخستین بار در کشور صورت گرفته است.

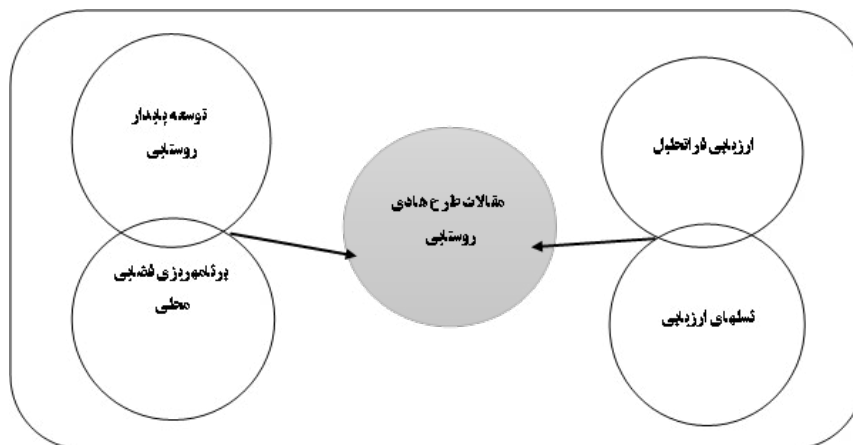
جایگاه فراتحلیل در ارزیابی طرح‌های توسعه محلی (طرح هادی روستایی)

اصطلاح فراتحلیل، اولین بار توسط کلاس^۱، رئیس انجمن تحقیقات آموزشی آمریکا در سال ۱۹۷۶ استفاده شد (Delawar, 2012). فراتحلیل را می‌توان نوعی مرور سیستماتیک پژوهش‌های کمی، بر طبق اصول آماری و ریاضی دانست (Urquhart, 2010, quoted by Nasrollahi et al., 2012).

در واقع فراتحلیل^۲، نوعی پژوهش درباره پژوهش‌های دیگر است. فراتحلیل را می‌توان مطالعه نظام‌مند پژوهش‌های گذشته دانست. پژوهش‌هایی که همه درباره یک عنوان خاص به عمل آمده‌اند. هنگامی که درباره یک موضوع خاص، پژوهش‌های متعددی صورت گرفته باشد، می‌توان همه آن پژوهش‌ها را مجدداً مورد مطالعه قرار داده و با یکدیگر مقایسه کرد و در واقع با استفاده از فنون آماری خاص، نتایج آنها را با یکدیگر تلفیق و ترکیب نموده و به یک نتیجه واحد رسید. چنین کاری خود یک پژوهش مستقل محسوب می‌شود. تفاوت این نوع پژوهش با پژوهش‌های دیگر در این است که جامعه آماری در این‌گونه پژوهش‌ها، پژوهش‌های قبلی است و واحد پژوهش آن، هر یک از پژوهش‌های اولیه و مستقل پیشین است. در این پژوهش به اطلاعاتی دست پیدا می‌کنیم که اطلاعات اولیه موجود در پژوهش‌های گذشته، آن را نشان نمی‌دهد. برای اجرای روش فراتحلیل، ابتدا حوزه‌ای انتخاب می‌شود که نتایج پژوهش‌های انجام شده در آن حوزه دو پهلو و یا مشتبه‌کننده باشد. سپس مراحل زیر به ترتیب شامل شناسایی منابع و ارزش‌یابی نتایج پژوهش‌ها، ترکیب نتایج

3.Green & Hall

1.Class
2. Meta Analysis

فصلنامه پژوهش‌های روستایی

شکل ۳. مدل مفهومی پژوهش

های هادی روستایی را می‌توان به دو دوره مختلف تفکیک نمود. در دوره نخست، از سال ۱۳۸۶ تا ۱۳۸۹ رشد قابل ملاحظه‌ای در زمینه پژوهش‌های صورت گرفته مشاهده نمی‌گردد، اما در دوره دوم از سال ۱۳۹۰ به بعد رشد قابل توجهی در این رابطه دیده می‌شود به گونه‌ای که تعداد مقالات از ۲ در سال ۱۳۹۰ به ۴ در سال ۱۳۹۲ افزایش می‌یابد.

پراکنش جغرافیایی مطالعات (مقالات) ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که به ترتیب استان‌های (آذربایجان شرقی، کردستان، زنجان، خوزستان، کهگیلویه و بویراحمد، فارس و خراسان جنوبی) هر کدام با ۳ مقاله ارزیابی طرح هادی در جایگاه نخست قرار دارند، به نظر می‌رسد که تمرکز بیشتر مطالعات در این مناطق می‌تواند ناشی از درصد بالای روستانشینی و اهمیت آن در استان‌های مزبور نسبت به سایر استان‌های کشور است. استان‌های (آذربایجان غربی، ایلام، گیلان، مرکزی، مازندران، خراسان شمالی، خراسان مرکزی، اصفهان، چهارمحال و بختیاری، بوشهر و هرمزگان) با ۲ مقاله در جایگاه دوم و سپس استان‌های (قم، اردبیل، کرمانشاه، لرستان، همدان، قزوین، تهران، گلستان، سمنان، سیستان و بلوچستان، کرمان و یزد) هر کدام با تعداد ۱ مقاله ارزیابی در جایگاه سوم قرار گرفته‌اند (شکل ۴).

حوزه های تخصصی مقالات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران (۱۳۹۲ - ۱۳۸۶)

بر پایه یافته‌های پژوهش، به ترتیب علوم جغرافیایی، مطالعات بین‌رشته‌ای (عمدتاً علوم جغرافیایی، معماری، شهرسازی، توسعه روستایی) و سپس علوم کشاورزی بیشترین نقش را در زمینه ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران داشته‌اند. جزئیات یافته‌ها پیرامون رشته‌های تخصصی و مهم‌ترین محورهای

فرآیند ارزیابی و تمرکز بر عمل) پیشینه پژوهش، فرضیه، روش پژوهش و همسو بودن با شاخص‌های ارزیابی در مطالعات جهانی بود. در نهایت با توجه به موارد مطرح شده، داده‌ها دسته‌بندی و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

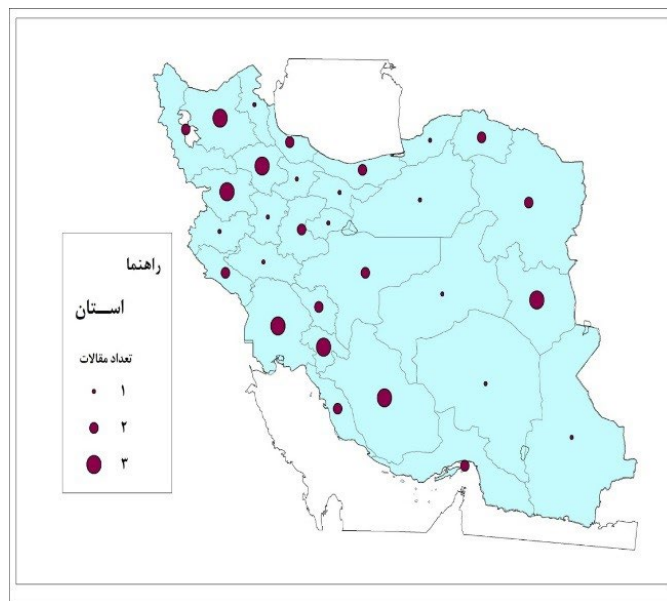
یافته‌ها

روند زمانی مطالعات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران از مجموع واکاوی‌های انجام شده در نشریات علمی-پژوهشی کشور در طی دهه‌های اخیر به‌ویژه در حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی، معماری و علوم محیط‌زیست که ارتباط بیشتری با طرح‌های هادی روستایی دارند، چنین برمی‌آید که سرآغاز مطالعات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران به سال ۱۳۶۷ بازمی‌گردد که وثوقی طرح پژوهشی (در وزارت جهاد کشاورزی) را با عنوان "اثرات اجتماعی-اقتصادی اجرای طرح‌های بهسازی در استان همدان" به انجام رسانید. اما مقالات علمی-پژوهشی در زمینه ارزیابی طرح‌های هادی روستایی از سال ۱۳۸۶ آغاز و تا پایان سال ۱۳۹۲ در مجموع شامل ۱۱ مقاله می‌باشد که در ۹ مجله علمی-پژوهشی به چاپ رسیده است. "فصلنامه مسکن و محیط روستا" با ۳ عنوان بیشترین تعداد مقالات مربوطه را به چاپ رسانیده است که این امر قدر مسلم به دلیل این است که نشریه مزبور توسط بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (به‌عنوان متولی اصلی تهیه، اجرا و ارزیابی طرح‌های هادی روستایی) منتشر می‌گردد. در مراتب بعدی به ترتیب فصلنامه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، علوم محیطی، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، تحقیقات جغرافیایی، جغرافیا و پایداری محیط، پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی و چشم‌انداز جغرافیایی هر کدام با ۱ عنوان مقاله قرار گرفته‌اند. همان گونه که ملاحظه می‌شود نشریات جغرافیایی نسبت به نشریه‌های سایر شاخه‌های علمی سهم بیشتری در توجه به مقوله ارزیابی طرح‌های هادی روستایی داشته‌اند. روند زمانی مطالعات ارزیابی طرح-

رویکردهای روش‌شناسی در مطالعات ارزیابی طرح‌های هادی (۱۳۹۲ - ۱۳۸۶)

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تمامی مطالعات (مقالات) در زمینه ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران با روش و رویکرد کمی صورت پذیرفته است و در واقع روش‌شناسی کمی رهیافت غالب در این حوزه می‌باشد، یعنی در این گونه پژوهش‌ها با نمونه‌گیری، فرضیه‌سازی و تعیین متغیرها و شاخص‌ها به اندازه‌گیری و سنجش و تحلیل (میزان تفاوت و یا روابط) در ابعاد مختلف موضوع (از طریق روش‌های کمی و آماری) پرداخته شده است (جدول ۲).

مطالعاتی آن‌ها به تفکیک به شرح زیر است: تعداد ۷ پژوهش برابر ۶۳٫۶ درصد از مجموع مقالات به کوشش متخصصان علوم جغرافیایی انجام شده است. از این تعداد به ترتیب ۵ عنوان (۴۵٫۴ درصد) به صورت چندبعدی (مطالعه دو یا چند عامل اقتصادی، کالبدی و ... با یکدیگر) و ۲ عنوان (۱۸٫۲) نیز در محور کالبدی صورت پذیرفته است. در واقع با توجه به رویکرد و روش‌شناسی (ترکیبی و کل‌نگر) در علوم جغرافیایی، تحلیل ارزیابی طرح‌های هادی و اثرات آن‌ها نیز غالباً با نگرش یکپارچه و سیستمی انجام گرفته است، توجه بیشتر به بعد کالبدی هم می‌تواند ناشی از (کالبد-محور بودن طرح‌های هادی) باشد (جدول ۱).

شکل ۴. پراکنش فضایی مطالعات موردی ارزیابی طرح‌های هادی روستایی (۱۳۹۲ - ۱۳۸۶)

جدول ۱. حوزه‌های تخصصی مقالات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران (۲۹۳۱ - ۶۸۳۱).

رشته علمی	محدوده مطالعه		اقتصادی		اجتماعی		زیست‌محیطی		کالبدی		چندبعدی		جمع کل	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
علوم جغرافیایی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۱۸٫۲	۵	۴۵٫۴	۷	۶۳٫۶
میان‌رشته‌ای	۱	۹٫۰۹	۰	۰	۰	۰	۱	۹٫۰۹	۰	۰	۱	۹٫۰۹	۳	۲۷٫۳۱
جامعه‌شناسی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
معماری و شهرسازی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
منابع طبیعی و محیط‌زیست	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
علوم کشاورزی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۹٫۰۹	۱	۹٫۰۹
مدیریت	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مدیریت و آبادانی روستا	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
جمع کل	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۲	۰	۷	۰	۱۱	۱۰۰

فصلنامه پژوهش‌های روستایی

ماخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۲. رویکردهای روش‌شناسی در مطالعات ارزیابی طرح‌های هادی (۲۹۳۱ - ۶۸۳۱).

ردیف	نوع رویکرد	تعداد پژوهش	درصد
۱	کمی	۱۱	۱۰۰
۲	کیفی	۰	۰
۳	ترکیبی (کمی و کیفی)	۰	۰
	جمع	۱۱	۱۰۰

فصلنامه پژوهش‌های روستایی

ماخذ: یافته‌های پژوهش

ارزیابی شیوه‌های گردآوری و تحلیل داده‌ها

ایران به صورت مشترک در نسل اول و دوم قرار گرفته و در واقع ویژگی‌های هر دو نسل را دارا هستند. (۱ مورد برابر ۹,۱ درصد) از کل مطالعات نیز در نسل سوم ارزیابی قرار گرفته است. به این معنی که با حرکت به سمت قضاوت و داوری و کمی توجه به شاخص‌های فرآیندی طرح، از مطالعه صرف عملکردی پا فراتر نهاده و به مطالعه فرآیندی توجه نموده است. در این مورد، ۴۴ درصد به اهداف طرح به‌عنوان موضوع اصلی، ۳۰ درصد به قضاوت و داوری، و ۲۶ درصد به شناخت فرآیندی توجه شده است. ۱ مورد برابر (۹,۱ درصد) از کل مطالعات نیز در نسل چهارم ارزیابی (ارزیابی فرآیندی) به‌عنوان جدیدترین نسل ارزیابی قرار گرفته است. در این مورد به ترتیب مذاکره با صاحبان منافع مختلف، تمرکز بر عمل، و مشارکت در هر سطحی از فرایند ارزیابی مورد توجه قرار گرفته است. (جدول ۵)

بحث و نتیجه‌گیری

ارزیابی کیفیت طرح‌های توسعه (به شیوه فراتحلیل)، ابزاری ارزشمند جهت تحلیل نظام‌مند مطلوبیت طرح‌ها می‌باشد. فراتحلیل مطالعات صورت گرفته در زمینه ارزیابی کیفیت طرح‌های توسعه، الگوهایی از نقاط ضعف و قوت طرح‌های مزبور را نشان می‌دهد.

در ایران غالباً به مطالعه آثار مختلف اجرای طرح هادی بر توسعه کالبدی، اجتماعی و اقتصادی روستاها پرداخته شده است. در واقع به رغم تلاش‌های صورت گرفته در زمینه ارزیابی طرح‌های هادی در کشور، تاکنون در رابطه با فراتحلیل مقالات طرح‌های روستایی، مطالعه‌ای صورت نگرفته است؛ بنابراین از این نظر، پژوهش حاضر در نوع خود، برای نخستین بار در کشور صورت گرفته است.

از مجموع واکاوی‌های انجام شده به شیوه اسنادی و فراتحلیل، چنین برمی‌آید که به‌رغم اهمیت روزافزون و کاملاً بارز طرح‌های هادی روستایی به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین طرح‌های توسعه محلی در سطح سکونتگاه‌های روستایی در کشور و تلاش‌های صورت گرفته در زمینه مطالعه و ارزیابی طرح مزبور، شکاف مطالعاتی (به‌ویژه در رابطه با ارزیابی فرآیندی) در این زمینه بسیار ملموس می‌باشد، به نحوی که سرآغاز مطالعات ارزیابی طرح‌های

با توجه به رویکرد غالب کمی در روش‌شناسی مطالعات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران، در ۹ مورد (۸۱,۸ درصد) از پژوهش‌های صورت گرفته (مطالعه آثار پژوهشی، اسناد و مدارک و تکمیل پرسشنامه) به‌عنوان ابزار اصلی گردآوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. در ۱ مورد (۹,۰۹ درصد) نیز از (اسناد، مشاهده و بازدیدهای میدانی) و در ۱ مورد (۹,۰۹ درصد) هم (مطالعه اسناد و مدارک) به‌عنوان شیوه گردآوری داده‌ها بوده است (جدول ۳).

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها در تمامی مقالات (کمی)، ۶ مورد (۵۴,۵ درصد) از آزمون‌های آماری (همبستگی، تحلیل عاملی) در ۲ مورد (۱۸,۱۸ درصد) از مدل‌های تحلیلی - کمی در ترکیب با GIS بهره گرفته شده است، در ۳ مورد نیز (تکنیک‌ها و مدل‌های تحلیلی - کمی، گزارش توصیفی - تحلیلی و تحلیل و استنتاج نظری پژوهشگر) هر یک ۹,۰۹ درصد، استفاده گردیده است (جدول ۴).

شیوه ارزیابی و معیارهای مقالات (ارزیابی طرح‌های هادی روستایی) (۱۳۹۲ - ۱۳۸۶)

با توجه به مباحثی که در زمینه نسل‌های ارزیابی مطرح گردید، به واکاوی مقالات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران از دیدگاه گرایش به نسل‌های ارزیابی پرداخته می‌شود. همان‌گونه که جدول (۵) نیز نشان می‌دهد تعداد ۵ مورد برابر (۴۵,۴ درصد) از مقالات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در کشور در نسل دوم (ارزیابی عملکردی) قرار دارند، در این مقالات ۷۵ درصد بر بررسی و ارزیابی عملکردی، ۱۵ درصد بر تمرکز بر توصیف، و ۱۰ درصد نیز بر تجزیه و تحلیل نقاط ضعف طرح به منظور انجام اصلاحات و تجدیدنظر تأکید شده است. مطالعات مزبور که بیشترین فراوانی را در مجموع دارند، در واقع به دنبال تحلیل میزان تحقق عملکردی اهداف طرح‌های هادی روستایی در مناطق مورد مطالعه هستند. تعداد ۴ مورد برابر (۳۶,۳ درصد) از مقالات نیز در جایگاه بعدی در نسل اول ارزیابی قرار گرفته‌اند، که توجه به شاخص‌های کمی و قابل اندازه‌گیری مهم‌ترین خصیصه آن‌ها می‌باشد (البته لازم به ذکر است که بیشتر مقالات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در

جدول ۳. ابزارها و منابع گردآوری داده‌های مقالات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی (۲۹۳۱-۶۸۳۱).

نوع روش	کمّی	کیفی	ترکیبی (کمّی-کیفی)
جلسات بحث گروهی و پرسشنامه	۰	۰	۰
مصاحبه و پرسشنامه	۰	۰	۰
اسناد و مدارک و پرسشنامه باز	۰	۰	۰
مصاحبه عمیق و مشاهدات میدانی	۰	۰	۰
آثار پژوهشی (داخلی و خارجی)	۰	۰	۰
اسناد و مدارک	۱	۰	۰
آثار پژوهشی، اسناد و نقشه‌ها، عکس‌های هوایی، تصاویر ماهواره‌ای	۹۰۹	۰	۰
آثار پژوهشی، اسناد و مدارک و تکمیل پرسشنامه	۹	۰	۰
آثار پژوهشی، اسناد و مدارک (کتاب‌ها، آمارنامه‌ها و ...) و مصاحبه با جامعه محلی	۸۱۸	۰	۰
اسناد مشاهده و یا بازدید میدانی (داده‌های مکانی)	۱	۰	۰
پرسشنامه	۹۰۹	۰	۰
پرسشنامه	۰	۰	۰

فصلنامه پژوهش‌های روستایی

ماخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۴. روش‌ها و تکنیک‌های تحلیل داده‌ها در مقالات ارزیابی طرح‌های هادی (۲۹۳۱-۶۸۳۱).

نوع پژوهش	کمّی	کیفی	ترکیبی (کمّی-کیفی)
تحلیل کیفی و استنتاج کمّی-آماری	۰	۰	۰
گزارش تحلیلی-کیفی	۰	۰	۰
تکنیک‌ها و مدل‌های تحلیلی-کیفی	۰	۰	۰
نظریه بنیانی	۰	۰	۰
تحلیل و استنتاج نظری پژوهشگر	۱	۰	۰
گزارش توصیفی-تحلیلی	۹۰۹	۰	۰
تکنیک GIS و ترکیب مدل‌های تحلیلی-کمّی	۲	۰	۰
تکنیک‌ها و مدل‌های تحلیلی-کمّی	۱۸۱۸	۰	۰
سوات	۹۰۹	۰	۰
آزمون‌های آماری	۶	۰	۰
شيوه‌های تحلیل داده‌ها	۵۴۵	۰	۰

فصلنامه پژوهش‌های روستایی

ماخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۵. شیوه ارزیابی و معیارهای آن در مقالات (ارزیابی طرح‌های هادی روستایی) (۲۹۳۱ - ۶۸۳۱)

ردیف	نسل ارزیابی	معیارها	درصد	تعداد پژوهش	درصد
۱	اول	توجه به شاخص‌های کمی و قابل اندازه‌گیری	۱۰۰	۴	۳۶.۳
۲	دوم	تمرکز بر توصیف	۱۵	۵	۴۵.۴
		تجزیه و تحلیل نقاط ضعف برنامه‌ها	۱۰		
		بررسی و ارزیابی عملکرد	۷۵		
۳	سوم	مجموع	۱۰۰	۱	۹.۱
		توجه به قضاوت و داوری	۳۰		
		توجه به اهداف برنامه به‌عنوان موضوع اصلی	۴۴		
		توجه به شناخت فرآیندی در کنار شناخت عملکردی	۲۶		
۴	چهارم	مجموع	۱۰۰	۱	۹.۱
		مذاکره با صاحبان منافع مختلف	۸۵		
		مشارکت در هر سطحی از فرآیند ارزیابی	۵		
		تمرکز بر عمل	۱۰		
مجموع	-	-	-	۱۱	۱۰۰

فصلنامه پژوهش‌های روستایی

ماخذ: یافته‌های پژوهش

جغرافیایی انجام شده است. از این تعداد به ترتیب ۵ عنوان (۴۵,۴ درصد) به صورت چندبعدی (بررسی دو یا چند عامل اقتصادی، کالبدی و ... با یکدیگر) و ۲ عنوان (۱۸,۲) نیز در محور کالبدی صورت پذیرفته است. در واقع با توجه به رویکرد و روش‌شناسی (ترکیبی و کل‌نگر) در علوم جغرافیایی، تحلیل و ارزیابی طرح‌های هادی و اثرات آن‌ها نیز غالباً با نگرش یکپارچه و سیستمی انجام گرفته است، توجه بیشتر به بعد کالبدی هم می‌تواند ناشی از (کالبد - محور بودن طرح‌های هادی) باشد. نتایج نشان می‌دهد که کمی‌گرایی با تکیه بر روش‌های اسنادی و میدانی (پرسشنامه-ای) رویکرد غالب در مطالعات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در کشور است، بنابراین می‌توان چیرگی پارادایم پوزیتیویسم یا اثبات‌گرایی را در این مورد پذیرفت، این امر در حالی است که در سطح جهانی با نقد روش‌شناسی کمی و محدودیت‌های آن در مطالعه جامع و واقع‌بینانه مسائل عرصه‌های روستایی، از دهه ۱۹۸۰ میلادی به بعد در قلمروی پژوهش‌های روستایی، رویکرد نرم (کیفی) گسترش یافته است. امروزه از ترکیبی از روش‌های (کمی و کیفی) در مطالعات روستایی بهره می‌گیرند (Eftekhari, 2012).

با توجه به رویکرد غالب کمی در روش‌شناسی مطالعات ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران، در ۹ مورد (۸۱,۸ درصد) از پژوهش‌های صورت گرفته، (مطالعه آثار پژوهشی، اسناد و مدارک

هادی روستایی در ایران به سال ۱۳۶۷ بازمی‌گردد، اما مقالات علمی - پژوهشی در زمینه ارزیابی طرح‌های هادی روستایی از سال ۱۳۸۶ آغاز و تا پایان سال ۱۳۹۲ در مجموع شامل ۱۱ مقاله می‌باشد که در ۹ مجله علمی - پژوهشی به چاپ رسیده است، که در این میان نشریات جغرافیایی سهم بیشتری در پژوهش‌های انجام گرفته داشته‌اند. مطالعه سیر تحولات تعداد مقالات نیز نشان می‌دهد که از سال ۱۳۹۰ به بعد رشد قابل توجهی در این رابطه دیده می‌شود به گونه‌ای که تعداد مقالات از ۲ در سال ۱۳۹۰ به ۴ در سال ۱۳۹۲ افزایش می‌یابد.

نتایج حاصله نشان می‌دهد که از نظر پراکنش جغرافیایی به ترتیب استان‌های (آذربایجان شرقی، کردستان، زنجان، خوزستان، کهگیلویه و بویراحمد، فارس و خراسان جنوبی) هر کدام با ۳ مقاله ارزیابی طرح هادی در جایگاه نخست قرار دارند، به نظر می‌رسد که تمرکز بیشتر مطالعات در این مناطق می‌تواند ناشی از درصد بالای روستانشینی و اهمیت و جاذبه تحقیقاتی آن در استان - های مزبور نسبت به سایر استان‌های کشور باشد. بر پایه یافته‌های پژوهش، به ترتیب علوم جغرافیایی، مطالعات بین‌رشته‌ای (عمدتاً علوم جغرافیایی، معماری، شهرسازی، توسعه روستایی) و سپس علوم کشاورزی به ترتیب بیشترین نقش را در زمینه ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران داشته‌اند. تعداد ۷ پژوهش برابر ۶۳,۶ درصد از مجموع مقالات به کوشش متخصصان علوم

و تکمیل پرسشنامه) به عنوان ابزار اصلی گردآوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. در ۱ مورد (۹,۰۹ درصد) نیز از (اسناد، مشاهده و بازدیدهای میدانی) و در ۱ مورد (۹,۰۹ درصد) هم (مطالعه اسناد و مدارک) به عنوان شیوه گردآوری داده‌ها بوده است.

همچنین به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها در تمامی مقالات (کمی)، ۶ مورد (۵۴,۵ درصد) از آزمون‌های آماری (همبستگی، تحلیل عاملی و ...؛) در ۲ مورد (۱۸,۱۸ درصد) از مدل‌های تحلیلی - کمی در ترکیب با GIS بهره گرفته شده است؛ در ۳ مورد نیز (تکنیک‌ها و مدل‌های تحلیلی - کمی؛ گزارش توصیفی - تحلیلی و تحلیل و استنتاج نظری پژوهشگر) هر یک ۹,۰۹ درصد، استفاده گردیده است.

مطالعات انجام شده در زمینه ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در ایران در چارچوب نسل چهارم (ارزیابی فرآیندی) که جدیدترین نسل ارزیابی است، فقط یک مورد بوده است، در حقیقت می‌توان اذعان کرد که تنها زمانی می‌توان به بهبود وضعیت در الگوی طرح‌های هادی و نتیجه‌بخشی این طرح‌ها امیدوار بود که به صورت فرآیندی به ارزیابی الگوی طرح و نحوه اجرای آن منطبق با استانداردها و اصول مربوطه پرداخته شود تا از این رهیافت، تمامی ذی‌نفعان به صورت مشارکتی در همه مراحل ارزیابی طرح حضوری فعالانه داشته باشند، تا این امر زمینه‌ساز تحقق اهداف واقعی طرح گردد.

بنابراین با توجه به بنیان‌های نظری، تجربیات جهانی و اهمیت مطالعاتی ارزیابی طرح‌های هادی روستایی در کشور، موارد زیر لازم است در پژوهش‌های آتی در این حوزه مورد توجه قرار گیرد: توجه به عناصر کلیدی ارزیابی فرآیندی در طرح (شامل مذاکره ذی‌نفعان مختلف، مشارکت در هر سطحی از فرآیند ارزیابی و تمرکز بر عمل) و در واقع حرکت به سمت جدیدترین نسل ارزیابی (نسل چهارم)، توجه به نقش مطالعات بین‌رشته‌ای و روش‌شناسی (ترکیبی)، یکپارچه، سیستمی و مشارکتی در ارزیابی واقع‌بینانه‌تر طرح‌های هادی روستایی، ارزیابی فرآیندی طرح‌های هادی روستایی در تمامی مناطق کشور بر اساس توجه به تنوع جغرافیایی و فضایی، توان‌ها و نیازهای مناطق و در چارچوب مؤلفه‌های نسل چهارم ارزیابی.

تشکر و قدردانی

مقاله حاضر مستخرج از رساله دکتری نویسنده دوم در دانشگاه تربیت مدرس با عنوان "ارائه الگوی مدیریت برنامه‌ریزی فضایی مناطق روستایی، محدوده مورد مطالعه: استان تهران" به راهنمایی دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و مشاوره دکتر مهدی پورطاهری و دکتر عبدالرضا رحمانی فضلی می‌باشد. شایان ذکر است که این مقاله حامی مالی نداشته است.

References

- Ahuja, J.P.S and Rawtani, M.R. (2004) Web - Based Information Storage and Retrieval system in Agriculture and Rural Development Banking in India. *Information Outlook*, Vol. 8, No 12, 31-32.
- Anabestani, A. and Hajipour, Y. (2014), [The Social and Economic Effects of Implementation of Conductive Plans in Rural Settlements (Case Study: Dena County Villages) (Persian)], *Regional Planning Quarterly*, Third Year, No. 9, 26 - 13.
- Anabestani, A. and Akbari, M. (2012) [Evaluation of conducting designs and their role in the physical development of the village from the viewpoint of villagers (Case study of Jahrom city) (Persian)], *Human Geography Research*, Volume 44, Number 4, 110 - 93.
- Azizpour, F., Khalili, A., Mohsenzadeh, A., & Hosseini, Sedigheh (2012) , [Analysis and Evaluation of the Economic Impact of Conducting a Conduct Plan on Rural Settlements in the Country (Persian)], *Residential and Rural Environment Quarterly*, No. 135, 84-71.
- Berke, P. and Godschalk, D. (2009). Searching for the Good Plan, A Meta-Analysis of Plan Quality Studies, *Journal of Planning Literature*, Volume 23, No. 3, 227-240. Doi: 10.1177/0885412208327014.
- Carneiro, G. (2013) Evaluation of marine spatial planning. *Marine Policy*, Vol37, 214-229. Doi: 10.1016.
- Center for Urban and Rural Services and Services (2006) , [Introduction to Conductor Projects, Control and Supervision of Rural Construction], *Organization of Municipalities and Villages in the country*.
- Dawan, M. El. (2009) [Rural Development Priorities], translated: Mehdi Talib et al: University Press, Tehran.
- Delawar, Ali. (2012) [Theoretical and practical bases for research in the humanities and social sciences] , Rush Publishing, Ninth edition, Tehran.
- Department of Regional Development (2003). *Planning Policy Statement 12, Housing in Settlements (PPS12)*.
- Department of the Environment, Heritage and Local Government. (2007). *Development Plans, Guidelines for Planning Authorities*.
- Dorost, S., Amini, A., Sidayi, S. E. and Barghi, Hamid (2013) [Evaluation of the Realization of Conductor Plans from the Viewpoint of Villagers (Case Study: Mills & Sardasht Townships of Lordegan Township) (Persian)] *Journal of Research and Planning Rural*, No. 3, 186 - 169.
- Eftekhari, A., Badri, S. A and Sajasy Qidari, H. (2012) . [The Theoretical Foundations of the Physical Planning of Rural Areas] *Islamic Revolution's Housing Foundation*, First Edition, Tehran.
- Eftekhari, A. (2012) [Classroom pamphlet, Methodology of research methodology] Ph.D: Tarbiat Modarres University, Tehran.
- Eftekhari, A. (2014). [Classroom pamphlet Curriculum of the Village in Planning, Ph.D] : Tarbiat Modares University, Tehran.
- Housing Foundation of the Islamic Revolution (1988) [Executive Order for the Preparation and Approval of Rural Leadership Projects] *Islamic Revolution Publication Foundation Publishing House*, First Edition, and Tehran.
- Jafarpour, M. (2012) [Evaluation of the process of preparing a rural constituent plan, Case: Villages with a Hadi plan of Chayparare (West Azarbaijan)] Master's thesis, Tarbiat Modares University, Tehran.
- Kotchen, M. J and Schulte, Stacey, L. (2009) A Meta-Analysis of Cost Community Service Studies, *International Regional Science review*, Volume32, Number3, 376-399. Doi: 10.1177/0160017609336082.
- Motiee Langroudi, S. H. and Yari, A. (2010) [Environmental Protection and Planning of Physical Development of the Village, Emphasizing the Evaluation of Rural Constructors' Projects], *Geography Magazine and Environmental Planning*, Year 21, No. 39 , Number 3, 60 - 45.
- Mozaffar, F., Hosseini, S. B., Soleimani, M., Torkashvand, A. and Sarmadi, A. (2008) [Evaluation of the effects of conducting conductive plans on the environment of villages in Iran], *Environmental Sciences Quarterly*, Fifth Year, Number 3, 32 - 11.
- Nasrollahi, S. N, Mokhtari, H. and Sidin, M. (2012) . [Meta-analysis: An Approach to the Integration and Evaluation of Information Science and Knowledge Research] *Journal of Information Processing and Management*, Vol. 29, No. 2, 316-293.
- Natural Disasters Research Institute (2009), [Evaluation of the Effects of Implementation of Rural Development Project], *Islamic Revolution Publication Foundation Publishing House*, First Edition, Tehran.
- Office of Planning and Coordination of Plans (2016) . [Realization of the goals of development plans in the field of projects (statistical report), Rural Development Deputy]. *Housing Foundation of Islamic Revolution*, Tehran.
- Pourtaheri, M., Eftekhari, A. and Abbasi, M. (2012) . [Evaluation of the Performance of Rural Conductance Projects in the Physical Development of Rural Settlements, A Case Study: Nebobot and Khoroun Villages (Avangaran Province)] *Geography Quarterly and Environmental Sustainability*, No. 5, 36 - 25.
- Rabieifar, V., Sanatie Monfared, S., Sakhoorpour, M. and Hazrati, M. (2016) [Analysis and Evaluation of the Effects of Implementing Rural Development Project on the Socio-Economic Transformations of Rural Settlements (Case Study: Zanjan Province Villages)] *Quarterly Journal Regional Planning*, Year 5, No. 17, 90-75.
- Rari, M., Shiri, N. and Sha'ban Ali Ghomi, H. (2012) . [Analysis of factors related to satisfaction of villagers from Hadi's design (Case study: Ghahagul village, Dyvandareh city)], *Journal of Residential and Rural Environment*, No. 142, 82-67.
- Rezaei, R. & Safa, L. (2012) [Analysis of the problems of conducting a conductor plan in rural areas of Zanjan city], *Quarterly Journal of Residential and Rural Environment*, No. 142, 66 - 49.
- Rossi, P.H., Lipsey, M.W & Freeman, H.E. (2004) *Evaluation of a systematic Approach*, Thousand Oaks: Sage Publications.
- Ryun cho, Soo (2008) New Evaluation indexes for articles and authors' academic achievements based on Open Access Resources, *Scientometrics*, Vol.77, No.1, 91-112. Doi: 10.1007/s11192-007-1834-5.
- Sabriefer, R. (2011) . [Investigating Effective Variables on the Succession of Rural Conductor Projects in South Khorasan Prov-

ince], Journal of Geographic Survey, Vol. 26, No. 3, Number 102, 230- 213.

South Norfolk Council, (2012) Local Development Framework, Development Management Policies, Development Plan Document , South Norfolk Council press.

The Planning Inspectorate (2009) Local Development Frameworks Examining Development Plan Documents: Soundness Guidance, 2nd edition.

United States Environmental Protection Agency (2015) Rural and Small Systems Guidebook to Sustainable Utility, UN Press.

Vosoughi, Mansour (1988) [Report on the study of the economic and social impacts of implementation of improvement projects in Hamadan province], Ministry of Jihad-e-sazandegi, Tehran.

Walter, I. et al.(2007) Measuring Societal Effects of Trans disciplinary Research Project, Design and Application of an Evaluation Method, Evaluation and Program planning, No. 30, 325-338.

World Bank (1996) Performance Monitoring Indicators, Operation Department World Bank, DC.